

שיטת רש"י בעדות גוי

בפרק ראשון של מסכתנו עוסקת הגמרא רבות בנאמנויות עדים חריגות, החל מנאמנותו של שליח הולכה לומר "בפני נכתב ובפני נחתם", דרך נאמנותו של כותי, ועד נאמנותם של גויים וערכאותיהם. כמובן, שלדיונים אלה השלכות חשובות גם בזמננו.

א.

שנינו במשנה¹: "כל השטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים, אע"פ שחותמיהם עובדי כוכבים, כשרים, חוץ מגיטי נשים ושחרורי עבדים. ר' שמעון אומר: אף אלו כשרים. לא הזכירו אלא בזמן שנעשו בהדיוט".

מכלליותה של המשנה ("כל השטרות") מדיקת הגמ': "קא פסיק ותני, לא שנא מכר ל"ש מתנה". אולם הגמ' מחלקת בין הסבות לנאמנות בשטרי ראייה והנאמנות בשטרי קנין. בשטרי ראייה מקובלת חתימת עדים גויים משום "דאי לא יהיב זווי קמיהו לא הוו מרעי נפשייהו וכתבתין ליה שטרא", ואילו נאמנותם בשטרי מתנה, שטרות שהם הם יוצרי הקנין, נובעת מדינו של שמואל "דינא דמלכותא דינא". וללא דין זה מחשיבה הגמ' את השטר ל"חספא בעלמא", ובלשון אחר בגמ', כלל לא נאמנים גויים בשטרי קנין, אלא רק בשטרי מכר. וביחס ללשון המשנה אומרת הגמ': "תני חוץ מכגיטי נשים".

פשטות הדברים הנ"ל מורה, כי גויים אינם כשרים לעדות כלל, ואף לא בעדויות בנושאי ממון, אולם יתכן לקבל את דבריהם מכח נאמנותם וכאומדנא. ויתכן שישנו דין המכשיר את עדותם בכל דבר שבממון ואף בשטרי קנין (לדעת לשנא קמא בגמרא). כך הם פני הדברים בדעת ת"ק במשנתנו. אולם דעת ר"ש, המכשיר גויים אף בעדי גיטין, גוררת תמיהה בגמ': "והא לאו בני כריתות נינהו" ("...דכיון דלא שייכי בתורת גיטין וקידושין, אין נעשין עדים בדבר, דכתיב 'וכתב ונתן', מי שישנו בנתינה ישנו בכתיבה" – רש"י). ועי' בתירוץ הגמ'.

אלא, שלפי האמור לעיל לכאורה היתה צריכה הגמ' לשאול "והא לאו בני עדות נינהו", שהרי לא יתכן שבעריות, בהם נפסק ש"אין דבר שבערוה פחות משנים"², נסתפק באומדנא (לא מרעי נפשייהו) וכבר העירו על כך בתוס'³.

ב.

משנתנו הובאה כבר בשלב מוקדם יותר בפרקנו⁴, ושם ביאר רש"י בדעת ת"ק, שההבדל בין כשרות גויים בגיטי נשים וכשרותם בדיני ממונות נובעת מכך "דלאו בני

1. גיטין דף י' ע"ב.
2. שם דף ב' ע"ב.
3. דף י' ע"ב ד"ה "והא".
4. דף ט' ע"ב.

כריתות ניהו הואיל ולא שייכי בתורת גיטין וקידושין, אבל על הדינין נצטוו בני נח...⁵ מדבריו אלה של רש"י ניתן לדייק, שגויים כשרים לעדות מן התורה, כחלק ממצוות הדינים החלה עליהם. וכן כתבו תוס' בדעת רש"י. פירוש זה של רש"י יוצר בעיה בהבנת הסוגיא דלעיל. אמנם שאלת הגמ' על רש"י "והא לאו בני כריתות ניהו" מתפרשת כפשטה ובדוקא, בניגוד לשיטת תוס' דלעיל, אולם מתעוררות קושיות אחרות:

א. מדוע נזקקה הגמרא להכשיר גויים בשטרי ראייה רק מטעם "לא מרעי נפשיהו"?
 ב. מדוע בשטרי קנין הוכשרה חתימת גויים רק מטעם "דינא דמלכותא דינא", וללא תקנה זו השטר הוא "חספא בעלמא"?
 ג. רש"י עצמו כתב⁷ שכשרות גויים על שטרי קנין היא מטעם "דינא דמלכותא", ולא ברור מדוע נזקק לכך..

ג.

כתב ה"מרדכי"⁸: וא"ת א"כ משה ואהרן אמאי לא מהמני, הא ודאי לא מרעי נפשיהו! וי"ל, דעו"כ אינם פסולין מן התורה – אלא מטעם שהם גזלנים, והני דידעינן בהו דלא מרעי נפשיהו – מהימני. מספר החכמה. [ומורי] רבינו יקר ז"ל היה אומר: דעו"כ המוחזקים שאינם שקרנים, כשרים להעיד, כדאיתא פ"ק דגיטין: 'כל השטרות העולים בערכאות של עובדי כוכבים כשרים, אפילו שחותמיהם עובדי כוכבים'. אבל משה ואהרן מן התורה פסולין הן משום קרבה".

העולה מדבריו: במקום שפסול העדים הוא פסול הגוף, כגון קרובים, אפילו שטר ראייה יפסל. ולפי"ז אפשר לבאר את סוגיתנו לפי רש"י: גויים אינם פסולים פסול הגוף לעדות, וזה מה שטען רש"י כשכתב, שהגויים נצטוו על הדינים. אולם למרות זאת מודה רש"י כי גוי חשוד לשקר, ויש צורך בראיה מספיקה ע"מ לדעת שאינו שקרן ולהכשירו. לגבי ראייה זו מסתפקים בחזקה (לא מרעי נפשיהו), ולכן בשטרי ראייה, שם נעשה המעשה בפני ערכאות, יש אומדנא שלא מרעי נפשיהו לשקר ולהעיד על מעשה שלא נעשה. אולם בשטרי קנין, שם לא נעשה כל מעשה בפני ב"ד, אין אומדנא כזו, והגויים פסולים מחשש שקר, והשטר הוא חספא בעלמא אי לאו ש"דינא דמלכותא דינא"⁹.

ד.

אולם עדיין לא בוארה שיטת רש"י כל הצורך, שהרי הראשונים, הסוברים שפסול גוי לעדות הוא פסול הגוף, הוכיחו דבריהם מכך שגוי אינו נכלל בכלל "אחיך" וק"ו מעבד¹⁰, ומסיבה זו דחה ה"מרדכי"¹¹ את דברי רבינו יקר! ע"מ להבין את דברי רש"י נעין בסוגיא נוספת:

5. שם ד"ה "חוץ מגיטי נשים".
6. ב"ק דף פח' ע"א סד"ה "יהא".
7. גיטין דף ט' ע"ב ד"ה "כשרין".
8. ס"י שכד', הובא בהג"א ס"י י'.
9. ועי' בספר "אבן האזל" (פכ"ז מהלכות מלוה ולוה ה"א בד"ה "ונראה בבא"ר), שתירץ את רש"י באופן אחר.
10. עי' תוס' דף ט' ע"ב ד"ה "אע"פ", ורמב"ם פ"ט מהל' עדות ה"ל כ'.
11. ס"י שכד'.

נאמר במשנה¹²: "החובל בעבד כנעני של אחרים חייב בכולן. ר' יהודה אומר: אין לעבדים בושת", ומבאר הגמרא¹³: "מ"ט דר' יהודה? אמר קרא: 'כי ינצו אנשים יחדיו איש ואחיו'¹⁴ במי שיש לו אחוה. יצא העבד שאין לו אחוה ('... שאין בא בקהלי' – רש"י). ורבנן: אחיו הוא במצות".

דעת רבנן יכולה להתפרש בשני אופנים:

א. ה"אחוה", עליה דברה תורה, היא שיכות ממשית לכלל ישראל. ועובדת חיובו של העבד במצוות מראה לנו כי העבד ממלא תנאי זה, ולכן חייבים על חבלה שחבלו בו.
ב. חיובו במצוות אינו מראה כי העבד הוא חלק מעם ישראל, אולם ה"אחוה" הנדרשת בתורה, אינה שיכות ממשית לעם ישראל, אלא דמיון בחיובים. והואיל ועבד חייב במצוות כאשר, הרי שדומה הוא לישראל לענין חיוב בושת וכד'.

ע"פ חקירה זו ניתן לישב קושיא שהקשה רעק"א ב"גליון השי"ס"¹⁵: במשנה בסוטה¹⁶ מתוארת מצות הקהל, ומספרת המשנה: "...אגריפס המלך עמד וקבל (- ס"ת מהכהן הגדול) וקרא עומד, ושבוהו חכמים. וכשהגיע לילא תוכל לתת עלך איש נכרי"¹⁷ זלגו עיניו דמעות ('שהמקרא הזה פוסלו מן המלכות' – רש"י). אמרו לו: אל תתירא אגריפס, אחינו אתה, אחינו אתה".

רש"י, בבואו לבאר מדוע אגריפס נכלל בכלל "אחינו" למרות שהיה עבד, כתב¹⁸: "שאמו מישראל". ולכאורה קשה מדוע לא סמך רש"י על סוגית הגמ' בב"ק, האומרת כי עבד "אחיו הוא במצוות" וכמו שפירשו תוס'¹⁹:

ולפי מה שכתבנו לעיל אפשר לומר, שרש"י פירש את הסוגיא בב"ק כאפשרות ב' דלעיל, ועבד כל זמן היותו עבד כלל אינו חלק מעם ישראל, אלא שדמיונו בחיוב המצוות שעליו מספיק ע"מ לחייב תשלומים על חבלה שחבלו בו. אם כך הדבר, ודאי שלא יכול היה רש"י לפרש, שלאגריפס נאמר "אחינו אתה" בגלל עצם דינו כעבד, ואף שכבר השתחרר הרי הוא כגר ואינו ראוי למלכות²⁰. לכן פירש רש"י שאמו מישראל. אולם תוס' כנראה פירשו את סוגית הגמ' בב"ק כאפשרות א' דלעיל, ודמיונו של עבד בחיוב מצוות הוא סימן לכך שעבד הוא אכן חלק מעם ישראל, וכשנשתחרר וחויב בכל המצוות, הרי הוא ככלל ישראל כשר.

בדרך זו נוכל גם לבאר את שיטת רש"י בעדות גוי. אמת נכון הדבר, כי עבד פסול לעדות. אולם הואיל והגמ' בב"ק הסיקה כי "אחיו הוא במצוות", ונאלצה לבאר כי פסול עבד נלמד מהפסוק "לא יומתו אבות על בנים"²¹, משם רואים כי עד הוא דוקא מי שיש לו חייס, ועבד אינו עונה על תנאי זה, הרי שגוי, שאינו יוצא מכלל אלה שיש להם חייס, לא נפסל לעדות.

ואין להקשות ממשמעות הסוגיא בב"ק, משם רואים שאם עבד לא היה בכלל דין "אחוה" היה נפסל לעדות ללא צורך להגיע לכך שאין לו חייס וגוי ודאי אינו בדין

12. ב"ק דף פז' ע"א.

13. שם דף פח' ע"א.

14. דברים פרק כה' פסוק יא'.

15. על הגמ' בב"ק שם.

16. דף מא' ע"א.

17. דברים פרק יז' פסוק טו'.

18. ע'י ב"ב דף ג' ע"ב: "כל דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא".

19. ב"ב דף ג' ע"ב ד"ה כל.

20. ע'י רמב"ם פ"א מה' מלכים, הל' ד'.

21. דברים פרק כד' פסוק טז'.

"אחווה", שהרי רש"י סובר, שגם עבד כלל אינו חלק מעם ישראל, ולענין נזיקין מסתפקים בדמיונו לישראל בחיוביו. וכך אפשר לומר גם לגבי גוי: הואיל וגויים מצווים על הדינים, הרי שלענין ממונות נכללים הם בגדרי "אחווה", ואף שברור שאינם בכלל עם ישראל, "אחווה" זו מכשירתן לעדות שבממון.

נמצא, שלדעת רש"י ישנם שני סוגי "אחווה": "אחווה הלכתית מוחלטת" כחלק אינטגרלי מעם ישראל, ו"אחווה" מבחינת הדמיון החיצוני של החיוב במצוות מסוימות, "אחווה" שיכולה לחול רק לענין מסוים ללא שייכות לכלל.

לשון אחר: יש מקרים בהם חיוב המצוות הוא תוצאת האחווה, ויש מקרים שהאחווה היא תוצאת החיוב במצוות.

ה.

אלא שלכאורה מצאנו משנה מפורשת הפוסלת גויים לעדות: "שום כסף שוה כסף בפני בי"ד וע"פ עדים בני חורין בני ברית..."²² והגמרא²³ הצריכה את שני המיעוטים: "בני חורין למיעוטי עבדים, בני ברית למיעוטי עובדי כוכבים. וצריכא: דאי אשמועינן עבד, משום דאין לו יחס, אבל נכרי דיש לו יחס אימא לא, ואי אשמועינן נכרי, משום דלא שייך במצות, אבל עבד דשיך במצוות אימא לא, צריכא".

אם כן, מפורש הדבר שגויים פסולים לעדות משום שאינם במצוות ולמרות שיש להם יחס, וממילא אי אפשר לבאר, שהמשנה פסלה גויים רק מחמת חשש שקר.

בתירוץ קושיא זו נאמרו מספר תירוצים²⁴. יש אומרים, שהואיל וגוי אינו מצווה בדיני נזקי ממון, הרי שאף לעדות במקרים אלה אינו כשר, ויש שביארו, שהואיל והמשנה מדברת בדיני קנסות בלבד²⁵ וגויים אינם בכלל דיני קנסות, הרי שאינם כשרים להעיד בדינים אלה.

הצד השווה שבשני תירוצים אלה הוא, שיתכן מצב, שגויים כשרים לעדות בדברים מסוימים, ופסולים בדברים אחרים. ולפי מה שביארנו לעיל הענין ברור, שהרי דין "אחווה", שעל פיו הכשרנו גויים לעדות שבממון, הוא דין התלוי בדמיון החיובים, ובכל מקרה בו לא קיים דמיון זה, הרי שדין "אחווה" לא קיים, וממילא פסול גוי לעדות הוא פסול הגוף.

יש להעיר כאן, כי לשיטת הפוסלים גויים לעדות בכל מקרה יקשה מאותה משנה עצמה, שהרי לא ברור מדוע נזקקה המשנה למעטם דוקא במקרה מיוחד זה של נזיקין? על כך כתב הרמב"ם²⁶: "...לפי שהיה עולה בדעתנו, שאין להקפיד בעדי הנזיקין לרוב מקריהם ומיעוט האפשרות שתהיה שם עדות גמורה לפי שרוב ההכאות בין בני אדם וגם בין הבהמות על הרוב נעשים בפני המון העם והעבדים והגויים. לפיכך השמיענו שאין מקבלין בזה אלא כשרים ככל עדות".

ולפי שיטת רש"י נחסכה קושית הרמב"ם, ובתוספת מה שביארנו, המשנה בב"ק יכולה לשמש כראיה לכך שגויים כשרים לעדות שבממון במקרים מסוימים.

22. ב"ק דף י"ד ע"ב.

23. שם דף ט"ו ע"א.

24. הובאו ב"אוצר מפרשי התלמוד" ב"ק ח"א עמי תקכ"ג.

25. כ"כ רש"י בדף י"ד ע"ב ד"ה "אלא", ותוס' שם ד"ה "פרט".

26. פיהמ"ש ב"ק פ"א מ"ג, וכן כתב גם בפ"ח מהלכות נזקי ממון ה"ל י"ג.